

kako su životinje pripitomile čoveka

vojin matić

Stalno se vraćam svojoj osnovnoj temi, pošto nalazim da otvara novi put razumevanju snaga koje su dovele do socijalno-psihološkog razvoja čoveka. Nju neki razumeju kao nešto potpuno razumljivo, skoro poznato, dok je drugi odbacuju kao ishitrenu u produženju odbačene evolucione teorije razvoja čoveka. Po njima čovek kao da se pojavi ili u kontinuiranom razvoju od onih sposobnosti koje imaju i životinje ili od samog početka sa svim sposobnostima kojima raspolaže i danas.

Pokušaćemo, u ovom eseju, da podvučemo kako je izmenjen odnos čoveka prema životinjama doveo i kod njega do kvalitativnih promena u psihičkom razvoju koje još i danas možemo da rapsponzamo.

Prekretanica toga odnosa je neolit ili mlađe kameno doba kad je čovek počeo da gaji žitarice i pripitomljava životinje. On je već ranije kao lovac, u starijem kamrenom dobu, kako to vidimo u pećinskim crtežima a i u Lepenskom virusu i drugde, imao specifičan odnos prema divljim životinjama, koje je lovio i od kojih je zavisio život zajednice. Na tim crtežima i za drugog arheološkog materijala možemo da zaključimo: da su ljudi jeli i one životinje koje su kasnije pripitomljavane, na primer, konje, da su imali žreće koji su vrsili obrede u kojima se igralo (i pevalo?) zajedno sa njima, da su se ti žreci oblačili u životinjsku kožu i snabdevali njihovim rogovima, perjem i drugim karakterističnim pojedinostima, da pojedine životinje, na primer, divlji bik u pećinskim crtežima ili riba kod stanovanika Lepenskog vira, dobijaju u obradi čovekoliki izgled i naročito mesto koje potseća na temet životinje antropologa i da se pojavljuju i izvesna misteriozna stvorenja za koje ne postoji, sem izvesnih nagađanja, jedno razumljivo tumačenja.

Ako pogledamo odnos čoveka prema životinjama tokom istorije, sa izuzetkom nekih protoistorijskih pojava i relikta, imamo sasvim drugu sliku.

Lov u Evropi sve više nestaje kao izvor ishrane a seljak počinje da živi sa svojim domaćim životinjama kao da su mu članovi porodice. Krave, konji i druge životinje dobijaju ime i prepoznaju se među srodnim životinjama. Čovek ih timari i voli, ponosi se njima, štiti ih od nevremena, zagreva i pokriva. Iz svoga jelovnika izostavlja izvesne vrste mesa pod raznim racionalizacijama, tipično za kulturu. U Evropi se ne jede konj, u Indiji krava, kod semitskih naroda svinja, pas se retko gde jede. Ove zabrane vezane su za pojedine religije ili je njihovo poreklo nepoznato. Ponekad zato što su »nečiste« kao svinja, ponekad su svete, a ponekad se prosto kaže da im meso nije ukusno iako to isto meso za druge kulture može da predstavlja naročitu poslasticu, kao što je, na primer, prase na Balkanu.

Domaće životinje imaju u folkloru svoje svece zaštitnike i svoje proslavе kao i ljudi, dane kad ne smeju da se prežu itd.

Između lovca i zemljoradnika nastala je ogromna promena u odnosu prema životinjama, čija je suština njihova selektivna investicija nagonskih težnji ljubavi u pojedine vrste, koje se tako humanizuju u svom ponašanju. One nisu jednostavno hrana koja odgovara potrebama određenog instinkta nego se počinju smatrati nekom vrstom magijskih moćnih individua kao i nekih među ljudima zajednice. Čovek je zavoleo izvesne vrste životinja na način sličan onom kako voli svoje bliske osobe. Psihoanaliza to naziva supstitucijom a investiranje osobe i njihove supstitutne objektima. To traje naročito u vezi sa životinjama mezimicima do današnjeg dana.

Iz neolitskih vremena čovek je naučio da odlaže zadovoljenje svojih potreba na duže vreme i da koristi izvesne životinjske proizvode ne uništavajući ih, kao što je mleko, vuna i drugi. Domoroci Južne Amerike nikad nisu sagledali korist od muženja. U opisanim postkolonijalnim vremenima domaće životinje koje su se tretirale u starom svetu kao srodrne jedinke izgubile su to svoje svojstvo, prema njima se počelo odnositi kalkulišući njihovu tržišnu vrednost i utrošeni rad pa su samo retki primerci izdvajani iz stada i sa njima se postupalo kao tokom hiljada godina ranije. Radi se o psihičkoj regresiji odnosa prema domaćim životinjama koje su u toj fazi odnosa prema njima ponovo podivljale i odnos prema njima postao je skoro lovački agresivan. Tako se priča da je neki kauboju odsekao komad mesa za ručak sa živog govečeta. Očigledno je da su istorijske promene odnosa prema životinjama uslovile promene u načinu života pod novim uslovima ali je, isto tako, jasno da je i čovek u tom procesu morao da se menja.

Ako hoćemo da se obratimo analizi promeni dinamike odnosno odnosa psihičkih sila u čoveku koji su omogućile opisane promene, moramo da podemo od arheoloških nalaza i etoloških okružja. K. Lorenc i drugih.

Odnosi čoveka prema sredini u sredinama koje se razvijaju u svojoj kulturi neobično su tvrdokorni, zahvaljujući interakciji njihovih članova među sobom, dok pojedinci izdvojeni od svoga roda relativno lako menjaju svoje stavove i običaje. I pored toga često su potrebne duge godine da bi neko tuđu sredinu doživljavao kao svoju.

Ako podemo od pećinskih crteža starijeg kamenog doba, otkrivamo kod ljudi onog vremena jedan nov psihički mehanizam koji zovemo projekcija. On ne samo da vidi na zidovima pećina u kojima je počeo da živi divlja goveda i druge životinje koje su glavni interes njegovog života da bi mogao da prezivi, nego i obojenim zemljom fiksira svoje projekcije u obliku slika koje ih predstavljaju. Stvara fantazmagaričan svet lovišta više nego ikad bogatijeg divljači. Taj svet je, međutim, u dubokoj unutrašnjosti pećine u večnom mraku tako da ga za obred osvetljava buktinjama. Radi se o tajnim kulturnim mestima. Vidi se da su u njima izvesne grubo izvane životinje u njima gradane strelama. Jasno je da se radilo o magiji a ne o umetnosti.

Paralelno sa pećinskim crtežima istovremeno nalazimo fetiše u obliku žena sa ogromnim dojkama takozvane preistorijske Venere.

Niz otkriva omogućilo nam je da bar u glavnim crtama, povežemo ono što nam je arheologija dala. Kod plemena Ainu određena žena doji po jedno meče da bi se u određeno vreme žrtvovalo, da bi se njegovom mesu podelilo među članovima zajednice u obliku pričešća. Ovo se čini zbog dobrog lova i plodnosti. Poznato je da se u Polineziji, u nekim plemenima doje svinje i da se prinose na žrtvu određeno dana u godini.

Boginje koje su dojile životinje i životinje koje su dojile decu poznate su, u mnogim mitologijama, sa preistorijskim slikama i skulpturama, na celom svetu.

Tako podojena životinja postaje član zajednice. Ukazuje joj se naročita počast, igra se sa decom, hrani se najboljim zalogajima. Radi se o totem-životinji zajednice na izvesnom stupnju razvoja koja se doživljava kao vaskrsni predak za koga se smatra da je čak i iste telesne grade kao ostali članovi zajednice, koji preuzimaju njegovu kožu i drugo, kao znak identifikacije usvajaju i njegove osobine i ponašaju se slično kao ona.

Zooarheološka istraživanja Bekernija i drugih pokazala su nam anatomske promene kroz koje divlje životinje prolaze tokom procesa pripitomljavanja, konstatovane na fosilnim kosturima, a Lorenc je eksperimentalno ispitao promene koje nastaju u nagonskom ponašanju kad novorođena životinja stupa u kontakt sa čovekom umesto sa odraslim jedinkom svoje vrste. Tako je najverovatnije dojenjem pripitomljen vuk i vremenom postao pas pa za njim i druge divlje životinje, naravno ne nužno dojenjem. Lorenc je pokazao kako i ptice mogu da izmene svoj način ponašanja ako ih čovek »usvoji« pa se prema njemu ponašaju kao da je jedinka njihove vrste.

Ako na osnovu znanja stičenih zooarheologijom, etologijom i antropologijom pokušamo da rekonstruјemo prelaz čoveka u zemljoradnički i stočarski neolit, dolazimo do teorijskog konstruktakoji odgovara psihanalitičkoj teoriji psihičkog razvoja deteta. Na taj način pokušali smo da ustanovimo aktivna dejstva čoveka na sebe i okolinu, njihovu prirodu i dinamičnu interakciju sa fizičkom i socijalnom sredinom.

Pojavu projekcije možemo da prepostavimo i kod životinja. U Lorencom eksperimentima radi se o sličnom fenomenu, samo ograničenom na određeno razdoblje života i mnogo rigidnije sa slabim mogućnostima prenošenja na druge objekte, kao što je slučaj kod čoveka. Učenje čoveka omogućava mu praktično dok živi da usvaja objekte i njihovo ponašanje dok je ta mogućnost, prema mišljenju autora vezana tako reći za trenutak kada se ptica izleže. To vezivanje važi i za razdoblje parenja kada ptica osobu koju je usvojila kao objekt uzima i za seksualnog partnera, vrlo teško se vraća na svog biološkog i nagonskog. Slično je i u Harloovim eksperimentima sa majmunima, kako pokazuju i njihove analize po R. Špicu.

Sem toga vezivanja iz navedenih eksperimenata, vidi se da postoji i biološki predstupanj identifikacije, pošto novoizleženo pače ne samo da trči za čovekom koga je ugledalo kad se izleglo, nego i ptica pod istim uslovima postupa s njim kasnije kao sa seksualnim partnerom i hrani ga crvićima i bubama kao pred parenje.

Ako podemo dalje u rekonstrukciji pripitomljavanja životinja u neolitu, možemo da utvrđimo da čovek ne samo da razlikuje različite životinje koje lovi, to nagonski čine i zveri, nego je već u starijem kamrenom dobu svesno uočio njihove karakteristike, da ih je na neki način definisao na pećinskim crtežima.

Kao što postoji projekcija koja se nadovezuje na utiskivanje u usvajaju majčinskog objekta, tako postoji sličan mehanizam i za druga životna ponašanja, lov, svadbene igre, parenje, pravljenje gnezda ili brloga.

Preciznost pećinskih crteža govori nam o tom napretku investicije koje uslovljavaju divljenje koje savremeni čovek ima prema njima. Ona govori o tome da čovek ne doživljava samo razne emocije u susretu sa raznim životinjama koje lovi, nego poneki od njih ume to da izrazi svesno i svojim crtežom, što fascinira ostale članove zajednice budući da je blisko halucinacijama, što se pojačava strahom koji izazivaju mračne pećine i iznenadne svetlosti. Te slike izazivaju i ponašanja odbrane i lovljenja kod onih koji ih vide, koje je biološki uslovljeno a koji se grupnom identifikacijom sa žrecom osvećivanjem pretvara u ples sa simboličkim radnjama lova, što vidimo po otiscima stopala, orudem razbijenih izvajanih životinja i naslikanim ranjenim životinjama.

Očigledno je da prepoznavanje životinja postepeno postaje svesno i da je to i najverovatnije period u kome one dobiju ime. Ovo nam ukazuje na činjenicu da životinje u to doba ne podležu samo biološkom učivanju, nego i ljudskoj investiciji i svesnoj diskriminaciji među njima. I Midraš govori o tome kako je Bog tražio od Adama da svakoj životinji nadene ime. Radi se naravno o divljim životinjama ali zrec obučen u životinsku kožu, sa maskom i rogovima na glavi, govori o tome da se identificirao sa nekim, kao što narodni igrači to čine u okviru običajnih igara do današnjeg dana.

Ta diskriminacija među životinjama dozvolila je čoveku, preko identifikacije sa nekom određenom, da je investiraju i zavole i prema njoj se javila ambivalencija. S jedne strane, prema njoj su bili upućeni agresivni impuls lovca kome je potrebno njen meso za ishranu, s druge strane, ti isti lovci su se prema njoj počeli odnositi kao srodnici koji izbegavaju bolni separacioni strah kao što se oseća prema srodniku uzoru koji je stvarao sigurnost svojoj zajednici. Ta ambivalentna projekcija stvorila je tokom vremena tabu ishrane. Postalo je opasno ili zabranjeno jesti meso one životinje koja je totem zajednice. To je sužavalo jelovnik i povećavalo strah od projekcija u tu životinju pa i u njen uobičeni lik koji postaje fetiš i pripisuju mu se magijske moći. Progresivna investicija ljubavi prevazišla je biološku potrebu čoveka za hranom ali samo za svoju totem-životinju i tako je nastala njihova zaštita koja je vremenom dovela do njihovog pripitomljavanja iako je išla na uštrb biološke nagonske potrebe i interesa čoveka. Kultura često ide protiv osnovnih bioloških potreba i dovodi do njihovog odrikanja, razbacivanja i pored nužde, perverzije seksualnog nagona kao najizraženijih odstupanja od realizma u životinskom carstvu. Diskriminacija i taksonomija nije samo napredovala u odnosu na životinsko carstvo nego i u otkrivanju i identifikovanju u anatomiji čoveka i životinja. Sigurno je da i za to postoji biološka podloga ali osvećivanje tih razlika mora da nastane tek postepeno.

Krv kao životni sok koji otkriva razliku između živog i neživog impresionirao je ljudi preistorije. Još u antičko vreme prolivanje krvi u svom rodu bio je težak greh za koji su kažnjavale erinije ili koji je trebalo oprati određenim ispaštanjem i obredom. Samo prolivanje krvi svoga totema prljalo je pojedince dok je kolektivno ubijanje tabu-životinje u okviru zajednice predstavljalo obred sa zajedničkim pričešćivanjem zabranjenog mesa ili krvi.

Kad je određena životinja investirana kao totem i postala tabu za zajednicu, tudi temi su i dalje ostale lovine čije se meso smelo slobodno jesti. Tako su bratstva mogla da podele divljajuću koju se nalazila na njihovom terenu i da se tako ne ogreše o tabue ishrane.

Kada su se izvesne žene toliko probližile nekim životinjama, investirale ih kao svoju decu i počele dojiti u okviru kulta koji se razvijao, pojavila se i identifikacija s njima i pojedina bratstva doživljavaju i svoju telesnu identičnost sa njima, povezuju ih magijski sa izvesnim prirodnim pojavama i tako su postala bratstva krokodila, bikova, jaguara i sitnijih pa i bezopasnih životinja, koja su među sobom obrazovala plemena uz izmenjivanje lovina, ali i žena iz toga je nastala egzogamija.

Krv nije samo tabuisana kod investiranih osoba istog bratstva i njihove životinje nego je to postala i menstrualna krv žena zajednice, koje su zbog toga morale da se klone dodira sa svojim sapsenicama. One su morale da se udaju za članove drugog bratstva da ne bi došle u kontakt sa svojim rodacima kojima bi krv mogla postati sudbonosna. Krv tuge bratstva dugo nije bila tako opasna kao svoja. Zakon: »Ne ubij! mora da je nastao relativno kasno u isto vrijeme i njemu je prethodio: »Ne ubij svoga!«.

Dojenjem su neke životinje postale jednake ljudima a i oni su prema njima počeli da se ponašaju kao stočari a ne kao lovci. Opasnost od nedovoljne pripitomljenoosti i izbijanja nagonskog ponašanja postali su izazov zajednicama i tumačeni kao bes plemenskog božanstva zbog prekršenih tabua.

Žrtva je nastala kao pokušaj prevazilaženja straha od odvajanja. Najprimitivniji način bio je pričeće sa uvaženim pokojnikom od čega nalazimo tragove na kosturima nekih neandertalaca.

Poznato je da deca pokazuju težnju da voljno bacaju prisne predmete da bi im se vratili, što roditelji obično čine. Tako prevazilaze strah od odvajanja. Dete to izvodi kao spontanu aktivnost. I žrtvovane životinje po magijskoj hipotezi mnogih plemena vraćaju se, vaskrsavaju. To im osigurava dug odnosno večni život. To ver-

ovanje izražavaju Ainui pre nego što žrtvuju medveda a takvo se verovanje sačuvalo u mnogim mitologijama i religijama. Žrtva životinja, u dece i odraslih smenjivala se sa žrtvom životinje. Muška božanstva, Jahve, na primer, sprečavaju ljudsku žrtvu ali će se ona zadržati među mnogim narodima i plemenima do najskorijeg vremena. Ona se, istina, psihološki i socijalno menja polazeći od najbližih i najviše investiranih, ljubavlju voljenih (od Avrama i Agamemnona) do beznačajnih, često i kao razmena među zajednicama omraženih osoba na koju se baca krivica jarac greha, ili članove izvesnih rodova, na primer, Helota kod Spartanača.

Tokom vremena, promenom investicija u životinja dolazi do pomeranja od totem-životinje na svete životinje koje predstavljaju jedinke iz čopora pripitomljjenih životinja. Bogovi Grčke više ne prihvataju žrtvu divljih životinja. Takav je odnos ostao sačuvan tokom cele antike i u mističnim religijama kad je krvava ljudska žrtva postala simbolična, kao što je ostala u hrišćanstvu, sem u ratovima u kojima je ljudska žrtva još uvek visoko cenjena.

U stvaranju stada domaćih životinja učestovalo je i verovanje iz fantazma ljudi neolita koje je prešlo od vere da naročito žene od nadzemaljskog bića nadarene magičnom snagom da čine čuda sa totem-životinjama, da ih i radaju. To je izraženo u preistorijskom naselju Čatal-Hujuk, tu su žene predstavljene kako radaju bikove, lavove i druge životinje što se nastavlja mitološkim helenskim pričama kako neke boginje radaju svakovrsne nemani, često zle demone koji uništavaju ljudje ali i pegaza, neku vrstu vilinskog konja.

Domaće životinje tokom vremena prestaju da budu svete iako se među njima biraju naročiti primerci »sa zvezdom na čelu« kako kažu narodne pripovetke. Od njih se dobija i mleko i vuna pa i mokraća i balega koje se smatraju kao svete stvari koje leče i donose zdravlje, stvaraju čvrstinu čoveka i održavaju mladost, pa i podmladuju.

Tako je od divlje životinje postala pripitomljena a od nje doča.

Prelaz na industrijsku proizvodnju mesa i drugih životinjskih proizvoda u tovilištima, nije iznenada ali se brzo proširio na razvijeni svet. Psihičke promene ljudi u odnosu na stoku koju gaje je radikalna, mada i dalje postoje izvesna priplodna i druga grla prema kojima je osnovni stav ostao nepromenjen, sem izvesnih primena tehnologije u postupku s njima, koji garantuju bolji prinos. Ostala grla prepuštena su tehnologiji, mehanizaciji i izvesnim unaprednjima tehnikama postupaka s njima koji, po mišljenju stručnjaka, garantuju bolju zaradu.

Prelaskom na tip identifikacije, kako ga vidimo u odnosu na ljubimce, u ovom napisu nećemo se baviti, pošto je naš problem prelazak lovaca na odnos prema domaćim životinjama i njegov uticaj na humanizaciju čoveka. Već na prvi pogled je jasno da je čovek stočar morao da promeni i medusobne odnose u društvu pošto je tokom vremena naučio odlaganje neposrednog zadovoljenja gladi i stekao izvestan novi odnos poštovanja izvesne vrste životinja prema kojima se razvio tabuisan odnos. Taj odnos bio je zahvaljujući identifikaciji koja se razvila prema njoj, sve prisniji, do te mere da se čitave zajednice osećale i telesno identične s njima u šta nije moglo da ih razuveri ni čulno iskustvo, kako su nam pokazali antropolozi. To vidimo i kod psihički poremećenih do današnjeg dana i videli smo i kod nekih umetnika u izvesnim stanjima kada su pod prstima osetili krljušti ili krvno neke životinje, opipavajući se da bi se uverili da li je to samo varka uobrazilje.

U ovoj poslednjoj fazi razvoja vidimo kako se investicija ljubavi u životinje menja u svome kvalitetu. Od obožavanja u prvoj fazi razvoja prešlo se na utilitarnu procenu tokom istorijskog razvoja i dalje diferencijacije među domaćim životinjama. Sem ljubavi koja je prisutna u svim fazama nastaje odricanje od životinja naročito onih koje služe za ishranu. Pri prelasku na ljubimce raste ljubiteljska vrednost životinje a opada upotreba i tako investicije dobijaju sve više estetski i karakter l'art pour l'art-a koji nazivamo hobi. Na delu je sublimacija. Ova faza dovodi do naučnog interesovanja za ishranu, rasplodavanje, rase, poreklo i bolesti i lečenje. Nastali su manje-više standardizovani kriterijumi za rasnu lepotu i poreklo, ljudi se bave profesionalno negom, obukom čiji cilj nije više žrtvena igra nego egzibicionizam i zadovoljstvo njihovih posednika. To je put elaboracije investiranih nagona i u evoluciji drugih aspekata odnosa.

Najzad, emocionalna korist od ljubimaca traje i dalje. To vidimo naročito kod dece i nekih odraslih kod kojih estetska potreba često igra drugorazrednu ili nikavu ulogu. Oni na atavistički način vole psa ili mačku kao rod a ne kao individualiziranu životinju. One služe za abreakciju ljubavnih i agresivnih potreba u onim kombinacijama u kojima se javljaju u odnosu na roditelje, bližu i dalju okolinu. Kada iz spoljnijih ili unutrašnjih razloga te potrebe ne mogu da se zadovolje na samim objektima traži se zadovoljenje na njihovim zamenama.

Mašine su počele da ispunjavaju mnoge funkcije koje su nekad ispunjavale životinje ali je potreba za njihovom investicijom još uvek velika, pošto raspolažu životom što mašine nemaju a što tek postepeno stiće preko naučne fantastike i kompjutera, koji u mašini ljudi prete da ožive.